

ÇAĞDAŞ DİL BİLİMİNİN IŞIĞINDA YENİ LİSAN HAREKETİ VE TÜRK DİL DEVİRİMİ'NİN KARŞILAŞTIRILMASI*

Muharrem DAŞDEMİR**

Özet

Tanzimat aydınlarının görüşlerinden ve yeni edebî türlerin doğurduğu dil vasatından ilham alan Yeni Lisan Hareketi, yine aynı kültürel ortamın ürettiği tasfiyeciler ile muarızları arasında makul bir çizgi tutturmaya çalışmış; kökleşmemiş yabancı tesirleri dilden temizleyerek halkın diline yakın bir edebî dil oluşturmayı amaç edinmiştir.

Türk Dil Devrimi ise yeni kurulan millî devletin benimsediği ilkelerin verdiği coşkuyla dilde sadeleşmeden daha ötesini öngörmüştür. Dil bilimindeki göstergenin değişmezliği, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkinin zorunluluğu, ekonomi kanunu gibi ilkelerle çelişen bu yeni tutum; bütün ulvi emellerine rağmen dilin cari eğilimlerine ve tarihîliğine, fonetik ve morfolojik özelliklerine aykırı birtakım değişikliklere yol açmıştır. Böylece, bazı kazanımlarının yanı sıra, Türk aydınının enerjisini yıllarca boşa harcayan bir dil ikiliği ortaya çıkmıştır. Tarih, Dil Devrimi'nin selefini takibi oranında başarılı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Türk Dil Devrimi, Yeni Lisan Hareketi, dil bilimi, sadeleşme, özleştirme

IN THE LIGHT OF MODERN LINGUISTICS THE COMPARISON OF NEW LANGUAGE MOVEMENT AND TURKISH LANGUAGE REVOLUTION

Abstract

The New Language Movement which was inspired by the ideas of Tanzimat intelligentsia and average language which developed out of new literary genre tried to find a reasonable way between purists and their opponents who had grown up in the same cultural atmosphere and aspired to constitute a literary language that was close to language of public by discarding baseless foreign influences.

Turkish language revolution aimed more than language simplification with the excitement that developed out of tenets which national state that had been newly established embraced. This new stance which contrasted with the principles of linguistics such as unchanging nature of sign, dependent relationship between sign and signified and least effort law, despite its all high purposes, has led to a number of changes which are against prevailing properties and historicity; phonetic and morphologic features of language thus, despite its some acquirements, a linguistic dualism that has wasted the energy of Turkish intelligentsia over the years has occurred. History both demonstrate that the principles expressed by The New Language Movement are right, and show that linguistic revolution has become successful to the extent that it has followed its predecessor.

Keywords: Turkish Language Revolution, New Language Movement, linguistics, simplification, nativisation

* Bu yazı, *Yüzcüncü Yıldönümünde Yeni Lisan Hareketi Uluslararası Sempozyumu*'nda (Düzenleyen: Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 11-13 Nisan 2011, Kocaeli) aynı adla sunulan bildirimizin gözden geçirilip değiştirilmiş biçimidir.

** Doç. Dr.; Atatürk Üni. Edebiyat Fakültesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, mudas35@gmail.com.

Türk dil tarihinin çeşitli dönemlerinde kendi hâlinde yürüyen halk edebiyatına ilaveten Türk kültür hareketlerini yöneten aydınlar arasında da zaman zaman dilde sadeleşme eğilimleri ortaya çıkmıştır. Bu, bazen başka milletler karşısındaki zafer ya da mağlubiyetlerin Türk ruhunda uyandırdığı gurur veya isyan hissinden; bazen Türk nüfusunun bir cazibe merkezi olmak gibi siyasi amaçlarla Türk boyları, beylikleri ve devletleri arasında ortaya çıkan atalar mirasına sahip çıkma yarışından; bazen Türk entelektüeli tarafından yabancı dillere ve kültürlere duyulan büyük hayranlığa karşı geliştirilen bilinçli bir itirazdan; bazen egosu şişirilmiş şairlerin imkânsız başarıp sanat yapmaya hiç müsait olmayan bir dille (!) şiir yazabileceğini ispat etme fantezisinden; bazen de toplumu eğitmek isteyen halis aydınların geniş kitlelere ulaşma çabasından kaynaklanmakta idi. Fakat bu eğilimler *Yeni Lisan Hareketi*'ne gelinceye kadar, hiçbir zaman süreklilik ve yaygınlık arz eden bir akım hâline gelememiş, yüksek kültürden ender bireylerin kişisel görüş ve tutumlarıyla sınırlı kalmıştır.

Tanzimat aydınlarının görüşlerinden ve yeni edebî türlerin doğurduğu dil vasatından ilham alan Yeni Lisan Hareketi, yine aynı kültürel ortamın ürettiği tasfiyeciler ile muarızları arasında makul bir çizgi tutturmaya çalışmış; kökleşmemiş yabancı tesirleri dilden temizleyerek halkın diline yakın bir edebî dil oluşturmayı amaç edinmiştir. Bu maksatla şu ilkeler benimsenmiştir:

1. Dile yerleşmiş her türlü yabancı gramer şekli ve söz dizimsel yapı terk edilmeli,
2. İstanbul ağzını esas alarak yazı dili ile konuşma dili birbirine yaklaştırılmalı, bu dil hem edebî hem ilmî eserlerde cari kılınmalı, avam ile havas arasındaki dil ikiliği ortadan kaldırılmalı,
3. Dile yerleşmemiş ve Türkçe karşılığı bulunan yabancı kelimeler terk edilmeli; avamın diline kadar nüfuz etmiş yabancı kelimeler ise Türkçe kabul edilerek kendi dillerindeki fonetik ve semantik hususiyetlerine bakılmaksızın kullanılmalı.¹

1933 yılından itibaren fasılalarla yakın tarihe kadar süregelen Türk Dil Devrimi ise, art arda gelen savaşlarda eski imparatorluk vatandaşlarının büyük bir kısmından görülen ihanetin ve Türk yurdunun kalbine uzanan namahrem elin tahrik ettiği milliyetçilik ile, dilde sadeleşmeden daha ötesini öngörmüştür. Şüphesiz bunda neticede kazanılan zaferin verdiği millî heyecan kadar çağdaşlaşmanın adresi olarak görülen Atatürk ilke ve devrimlerinin de rolü vardı. Uzunca bir zamana yayılan bu süreçte Yeni Lisan Hareketi'nin ilk iki maddesinde belirtilen ilkeler benimsenmekle birlikte üçüncü maddede değişikliğe gidilmiş, dile yerleşip yerleşmemesine bakılmaksızın her türlü yabancı kelimeye savaş açılmıştır. Bu maksadı temin için Türkçenin tarihî devirlerine ait sözlükler ve metinler taranmış, Anadolu ağızlarından

¹ Bu konuda bk. Yusuf Ziya Öksüz, *Türkçenin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*, TDK Yay., Ankara, 1995.

kelimeler derlenmiş, çağdaş Türk lehçelerinin lügatlerine bakılmış, Türkçenin üretme kabiliyetinin imkânları zorlanmıştır. Böylece Oğuz Türkçesinin batı koluna bağlı Türkiye Türkçesinin tarihî ve çağdaş formları olan Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarının yanı sıra ona uzak/yakın tarihî ve çağdaş lehçelerden kelime avlamakta herhangi bir beis görülmemiştir: Eski Türkçeden *budun*, *acun*; Eski Anadolu Türkçesinden *yanıt*, *yoksul*; Tatarcadan *söylev*, *saylav* gibi kelimeler bu tür bir gayretin örnekleridir. Öte yandan bu dönemde Türkçenin gramerine taalluk eden bazı uygulamalara da gidilmiştir²: Unutulan ekler canlandırılmış (/ -**Ū**/: *kur-al*, *koş-ul*), yeni ekler icat edilmiş (/±**(s)EI**/: *yer+el*, *tomlum+sal*, *düşün-sel* vs.) veya mevcut ekler bilinen işlevlerinin dışında kullanılmıştır (/+**mEn**/: *öğret-+men*, *say-+man* ?). Güneş Dil Teorisi'ne dayanılarak serbest çağrışım yoluyla yabancı dillerden alınıp köken yakıştırılmış (İng. *folk etymology*) kelimeler de az değildir³:

egemen < Eski Yun. (*h*)*ēgemōn*, *evrensel* < Fr. *universel*,
kutsal < Ar. *quds+î*, *okul* < Fr. *école*, *belleten* < Fr. *bulletin*

Görüldüğü gibi Türk dilinin sadeleşme tarihinin iki önemli ayağı olan Yeni Lisan Hareketi ile Türk Dil Devrimi'nin ayrıldığı nokta yabancı kelimeler karşısındaki tutumlarında ortaya çıkmıştır. Bu iki akımdan birincisi bir **evrimi**, ikincisi ise bir **devrimi** esas almıştır.

Peki bu tutumlardan hangisi çağdaş dil bilimin ilkeleriyle uyuşmaktadır?

Çağdaş dil bilimi, Eflatun'dan beri süregelen kelimelerin anlamlarıyla ses yapıları arasındaki ilişkinin doğal mı, uzlaşımsal mı olduğu tartışmasına son noktayı koymuştur: Göstergenin göstereni (ses yapısı) ile gösterileni (kavram) arasındaki ilişki gerçek bir ilişki değil, uzlaşımsal bir ilişkidir. Yani, yansıma kelimeleri, türevleri ve kelime gruplarını bir tarafa bırakacak olursak, dilin temel söz varlığını oluşturan göstergeler nedensizdir. Bu yüzden göstergenin göstereni ya da gösterileni zaman içinde değişebilir. Tarih bunun örnekleriyle doludur: *tatlı* < *tatılgı*, *tavşan* < *tabışgan*, *beze-* < *bedize-*; *karı* < *qarıg* 'yaşlı', *ev* < *eb* 'çadır', *efendi* < Yun. *avthéntis* "... *Seyid, çebebi, hâce (Tazim unvanı olup, başlıca okumuşlara ve ulema ile erbab-ı kaleme mahsusdur. Ağa mukabili): Ahmed Efendi, Hâce Efendi, Katib Efendi...*"⁴

Göstergenin göstereni ile gösterileni arasındaki ilişki nedenli bir ilişki olsaydı aynı kavram farklı dillerde farklı kelimelerle karşılanmaz ya da bir kelime zaman içerisinde değişmez, lehçe ve ağızlara göre biçimden biçime girmezdi.

² Bu tür örnekler için bk. Faruk K. Timurtaş, *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Umur Kitapçılık, İstanbul, 1979.

³ Bu tür örnekler için bk. Sevan Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı*, Everest Yay., 4. bs., İstanbul, 2009.

⁴ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki, Çağrı Yay.*, 3. bs., İstanbul, 1989, s. 138.

Buna rağmen göstergenin niteliklerinden biri de “değişmezlik”tir. Başta söylediklerimizle çelişik gibi görünen bu durum, göstergenin tarihsel ve toplumsal yönünü vurgular: Gösterge değişir, fakat bu tek tek fertlerin ve nesillerin inhisarında değildir. Bu bir süreç işidir ve göstergede ortaya çıkan değişiklikler üzerinde toplumun bütün fertlerinin uzlaşması gerekir. Aksi takdirde dil, en temel işlevi olan “haberleşme” işlevini yerine getiremez. Gösterge nedensizdir, fakat bu onun ilk ortaya çıkışıyla ilgili bir durumdur. Ana dilini öğrenen her nesil ve her fert, göstergenin göstereni ile gösterileni arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama, sıfırdan belirleme hakkına sahip değildir. Kişi, ana dilini öğrenimi esnasında, dili olmuş bitmiş bir işaretler sistemi olarak karşısında bulur; bu sistemi olduğu gibi öğrenmek ve kabullenmek zorundadır. Bundan dolayı Emile Benveniste’e göre göstergenin göstereni ile gösterileni arasındaki ilişki başlangıçta nedensiz bir ilişki, fakat gösterge bir kez üretildikten sonra yeni gelen nesiller için artık “zorunlu” bir ilişkidir. Saussure’un “zorunlu seçim” diye adlandırdığı kavram da bundan başka bir şey değildir.⁵

Dil göstergesi nedensiz olmakla birlikte, göstergelerin duygusal, çağrışımsal değerleri de vardır. İnsanoğlu kelimelerin gücü olduğuna, bir şeyi anmakla onun gerçekleşeceğine inanır. Onun içindir ki bazı kelimeleri söylemeye çekinir, söyleyince o istemediğimiz şeyin gerçekleşeceğini düşünürüz. Dildeki güzel adlandırmalar (örneğin, “börü” yerine “kurt”, “verem” yerine “ince hastalık”, “öl-” yerine “hayata veda et-”, “Allah’ın rahmetine kavuş-” vs.) bu şekilde ortaya çıkar.⁶ Bu yüzden dilin göstergeler sisteminde bir değişikliğe gidince onların çağrışımsal değerlerini de dikkate almak gerekir.

Öte yandan göstergenin değişebilirlik özelliği dil göstergelerinin tümü için aynı şekilde tezahür etmez. Andre Martinet’ye göre dilin birinci eklemlilik düzeyini oluşturan anlam birimler (Fr. *monème*), sözlüksel anlam birimler (Fr. *monème lexical*) ve dil bilgisel anlam birimler (Fr. *monème grammatical*) olmak üzere ikiye ayrılır.⁷ Bunlardan birinciler bağımsız bir anlamı olan ve tek başlarına kullanılabilen birimlerdir. İkinciler ise tek başlarına kullanılmayan ve tek başlarına bir anlam ifade etmeyen, ancak birinci türden unsurlarla kullanıldığında bir anlam ifade eden dil unsurlarıdır. Birincileri dilin kelimeleri, ikinciler ise ekleri ve edatları oluşturur. Sözlüksel anlam birimler, bütün dillerde açık bir liste oluşturur; toplumun kültürel hayatındaki gelişmelere bağlı olarak niteliksel ve niceliksel olarak her türlü değişikliğe açıktır. Oysa dil bilgisel anlam birimler, birincilere nispetle çok sınırlı bir sayıdadır ve kapalı bir liste oluşturur. Bu yüzden bir ekin, bir edatın, dilden atılması veya dile kabul edilmesi kolay kolay mümkün olmaz.

⁵ Zeynel Kıran-Ayşe (Eziler) Kıran, *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yay., Ankara, 2006, s. 73.

⁶ Bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 98.

⁷ V. Doğan Günay, *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul, 2007, s. 15.

Dil göstergesinin değişikliklere direnmesinin bir sebebi de dildeki dizimsel ilişkiler, yani onun “değer”idir. Dil göstergesi kullanıldığı bağlamlara göre yeni değerler kazanır. Bir “A” unsurunun “B” unsuruyla aynı değerde olduğunu söyleyebilmek için, bu iki unsurun bütün bağlamlarının ortak olması, bütün bağlamlarda birbirinin yerine kullanılabilmesi gerekir.⁸ Diğer bir söyleyişle bu unsurların dağılımlarının/sözcük çevrelerinin aynı olması icap eder. Oysa dilde eş anlamlı gibi görünen birçok kelimenin bağlamlarının birbirinden farklı olduğu görülür. Örneğin eş anlamlı sayılan “kalp” ve “yürek” kelimelerinin bağlamları tamamen farklıdır: “kalp” kelimesinin üzerine getirilen /+sİz/ eki ‘acımasız’ anlamına gelirken, “yüreksiz” kelimesi “korkak” anlamı taşır. “Kalbini kır-”, “kalp kalbe karşı” gibi deyimlerde “yürek” kelimesi kullanılamaz.

Dil göstergesinin değişip değişmeyeceğini belirleyen en önemli unsurlardan biri de dildeki “ekonomi kanunu”dur. Haberleşmeyi en kısa zamanda, en az enerji sarfıyla sağlamak demek olan ekonomi kanunu kelimelerin ses düzlemindeki değişikliklerinin temel sebebidir. Boyu itibarıyla uzun olan birçok kelime zaman içinde ya aşınmış, daha ekonomik bir hâl almıştır⁹ ya da yerini daha kısa başka kelimelere bırakmıştır. Öte yandan kakofoni özelliği gösteren bazı kelimelerde bu durumu ortadan kaldırmak için ses düşürmenin yanı sıra ses artırımına da gidilebilir: *biricik* < bir+cik, *azıcık* < az+cık (*krş.* dial. *acık*).

Ekonomi kanunu iletişim modeli bakımından da geçerlidir: Dilde üzerinde uzlaşmış bir kelimeyi değiştirip yerine bir başkasını koymak, iletişim modeline yeni bir halka eklediği için ekonomik değildir. Bir iletişim modelinde iletiyi üreten (konuşan/yazan=verici) açısından şu süreçler gerçekleşir: Önce kaynaktan alınan bilgi kaynak alfabetine (kavramlar dünyasına) müracaat edilerek yorumlanır (İng. *interpretation*), sonra kavramsal düzeyde kodlanmış/yorumlanmış bilgi, alıcıyla ortak olan kod alfabetine aktarılır (İng. *encoding*).¹⁰ İletiyi alan (dinleyen/okuyan=alıcı) açısından bu süreç sondan başa doğru aynı şekilde işleyecektir. Dile yerleşmiş bir kelime zoraki değiştirilmeye çalışıldığında hem konuşan hem dinleyen açısından dil içi tercüme sorunu ortaya çıkarak iletişim modeli daha da karmaşıklaşacaktır: İletiyi üreten kodlanmış iletiyi ikinci bir koda aktaracak/çevirecek, alıcı da ikincil koddan aldığı iletiyi daha iyi bildiği/alışık olduğu birinci koda aktararak anlamayı deneyecektir.

⁸ Kıran, s. 130.

⁹ Ancak bu kısalma hadisesi sınırsız değildir, kelime boyunun hangi kerteye kadar kısalaçağını “anlaşılabilirlik yasası” denen ikinci bir yasa belirler. Bu iki kanun için bk. Efrasiyap Gemalmaz, “Türk Dilindeki Ses Hadiselerinin Bu Dilin Sentaksıyla İlgisi”, *Türkçenin Derin Yapısı*, Haz. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert, Ankara, 2010, s. 267-268.

¹⁰ Bu konuda bk. Efrasiyap Gemalmaz, *STT'nin Formanlarının Enformatif Değerleri-2*, <<http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/STT2.pdf>>, 06.06.2013 (17.25), s. 14-16; Wolfgang Herrlitz, “Kodlama ve Dekodlama Modeli”, *Modern Lenguistiğe Giriş: İletişim ve Dil / Lenguistik Yapılıklılık*, çev. Mehmet Akalın, Ege Ü. Edb. Fak. Yay., İzmir, 1983, s. 26-33.

Türk dil devrimi –bütün iyi niyetine ve ulvi emellerine rağmen- göstergenin değişmezliğiyle ilgili buraya kadar saydığımız hususları dikkate almamış gözükmektedir. Bazı kelimeler kakofoni özelliği göstermekte, bazıları yerine geçmeye çalıştığı kelimenin çağrışım ve bağlam değerlerini karşılayamamakta, bazıları da ekonomi kanununa aykırılık arz etmektedir. Yeni eklerin icat edilmesi/ödüncülenmesi ise dilin gramer yapısını etkileyecek boyutta bir değişikliği öngörmesinden dolayı kalkışılan işi daha da güçleştiren bir unsur olmuştur.

Dil sürekli değişmesine rağmen her dönemde yine de oturmuş/kararlı bir dizgedir veya öyle olmak zorundadır. O, sürekli kendini ölçünleyerek her dönemin dildaşlarına iletişim kurmaları için mükemmel bir sistem sunar veya sunmalıdır. Aksi takdirde anlaşma, yani dil olmaz. Ancak dilin kendini ölçünleyerek oturması, toplumun tamamının ortak iletişim sistemi olarak varlığını sürdürmesi zecri dış müdahalelerden varestede kalmasıyla mümkündür. Dilde zecri dış müdahaleler; çoğu kez, biri taraftarlardan, diğeri değişikliğe direnenlerden oluşmak üzere en az iki dil topluluğu ortaya çıkarır. Bu iki topluluğun dillerinin tekrar birleşmesi ise zamana ihtiyaç gösterir. Türk Dil Devrimi bazı kazanımlarının yanı sıra, Türk aydınının enerjisini yıllarca boşa harcayan bir dil ikiliği ortaya çıkarmıştır. Tarih, Yeni Lisan Hareketi'nin ortaya koyduğu ilkelerin haklılığını ispat ederken, Dil Devrimi'nin ise selefini takibi oranında başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Keşke Türk Dil Devrimi uygulayıcıları kendilerini Yeni Lisan Hareketi'nin ilkeleriyle sınırlandırıp daha ileri adımları zamana bıraksaydı. Zira Yeni Lisan Hareketi'nin getirdiği nokta zamanına göre epeyce ileri bir adımdı.

KAYNAKLAR

- AKSAN, D. (2003). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. III. Ankara: TDK Yay.
- GEMALMAZ, E. (2010). “Türk Dilindeki Ses Hadiselerinin Bu Dilin Sentaksıyla İlgisi”, *Türkçenin Derin Yapısı*, (Haz. Cengiz Alyılmaz-Osman Mert). Ankara.
- GEMALMAZ, E. *STT'nin Formanlarının Enformatif Değerleri-2*, <http://efrasiyap.tripod.com/yazilar/STT2.pdf>.
- GÜNAY, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- HERRLITZ, W. (1983). “Kodlama ve Dekodlama Modeli”, *Modern Lenguistiğe Giriş: İletişim ve Dil / Lenguistik Yapılıkhçılık*. (çev. Mehmet Akalın). İzmir: Ege Ü. Edb. Fak. Yay.
- KIRAN, Z. ve KIRAN, A. (2006). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yay.
- NİŞANYAN, S. (2009). *Sözlerin Soyağacı*. (4. Baskı). İstanbul: Everest Yay.
- ÖKSÜZ, Y. Z. (1995). *Türkçenin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi*. Ankara: TDK Yay.
- Şemseddin Sami. (1989). *Kamus-ı Türki*. (3. Baskı). İstanbul: Çağrı Yay.
- TİMURTAŞ, F. K. (1979). *Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*. İstanbul: Umur Kitapçılık.